

TUSSEN TREND EN TRADITIE

Klassieke en MODERNE

architectuur in Vorarlberg

De Oostenrijkse berghellingen staan vol met naaldbomen. In Vorarlberg weten ze daar wel raad mee, getuige de jarenlange ervaring met houtconstructies in de bondsstaat. Het bouwen met houtsoorten uit de streek heeft niet alleen de Bregenzerwalddorpen talloze monumentale boerderijen geschonken, het geeft ook de strakke en moderne architectuur van nu een eigen karakter in harmonie met het verleden én het milieu. Stad en platteland leggen daarbij elk hun eigen accenten.

TEKST & FOTO'S SEAN VOS

Op een regenachtige dag rijd ik Andelsbuch binnen. Een klein maar levendig dorp midden in het Bregenzerwald waar de tijd nu eens niet lijkt te hebben stilgestaan. Natuurlijk, een groot deel van de bebouwing wordt ingenomen door de klassieke boerderijen met hun kenmerkende gevels van houten *Schingles* (spaanders), maar daarnaast bepalen enkele strakke moderne gebouwen met grote raamopeningen het beeld van het dorpje. Midden in het dorp, langs de voormalige spoorweg, staat een langerekt glazen gebouw met een enorme houten dakconstructie in aanbouw. Het is het Werkraum Haus. “Dit nieuwe Werkraum Haus is vanaf juli de verzamelplaats voor de vele handwerklieden uit de regio”, vertelt Renate Breuss van Werkraum Bregenzerwald, een vereniging die ongeveer tachtig lokale ambachtelijke bedrijven met elkaar verbindt. Veel van de aangesloten handwerklieden verdienen hun boterham met het bewerken van hout voor de bouw en de inrichting van woningen. “Hier in de regio is men erg trots op de lokale timmerlieden en meubelmakers. Hun handwerk is een belangrijk exportproduct naar andere Oostenrijkse regio’s en de landen direct om ons heen. We bouwen hier al eeuwen met de materialen die we dichtbij vinden en een op maat gemaakt houten interieur hoort er bij ons gewoon bij, zowel voor de oudere generaties als voor de jongeren.”

← **Yin en Yang.** Door toepassing van eeuwenoude houtbouwtechnieken worden in Vorarlberg strakke, eigentijds uitziende woningen, hotels en bedrijfsgebouwen gerealiseerd. Foto: Jonathan Vandevoorde

← Hout speelt de hoofdrol in de eigentijdse architectuur, zoals hier bij het Gasthof zur Sonne in Mellau. Traditioneel zijn de houten *Schingles*.

✚ Architect Thomas Mennel bouwt in de stal van een oude boerderij zijn eigen woning.

↓ Architect en voormalig hoteleigenaar Leopold Kaufmann is een van de leden van de 'bouw-familie' Kaufmann. Het bekendste familielid is wellicht Hermann Kaufmann die vele ontwerpen in de regio en daarbuiten op zijn naam heeft staan.

→ Hittisau: het eigentijdse dorps huis (Ritter von Bergmann Saal) staat broederlijk naast het oude Gasthof Hirschen. Foto: Jonathan Vandevoorde

Zilverspar

De Zwitserse architect Peter Zumthor heeft het bijzondere gebouw ontworpen, waarbij hij nauw heeft samengewerkt met de leden van de vereniging. Zo is de enorme dakconstructie opgebouwd uit verschillende lagen zilverspar en voorzien van een natuurlijke verflaag op basis van restproducten uit de melkindustrie en wordt door een van de lokale *Zimmermänner* vervaardigd. “De bijzondere laklaag legt een mooie link met de geschiedenis”, vertelt Renate. “Veel van onze welvaart hebben we te danken aan de kaasproductie, die honderden jaren geleden al zeer goed ontwikkeld was. Lang geleden al werd de Vorarlbergerkaas verhandeld tot ver in Rusland, wat een lucratieve handel was.” Bij aankomst in Schwarzenberg, enkele kilometers verderop, wordt me pas echt duidelijk wat de kaasindustrie in het verleden voor de regio heeft betekend. Rondom het centrale plein voor de kerk staat een bonte verzameling van oude *Gasthöfe* en typische Bregenzerwalderboerderijen, voorzien van kleurrijke schilderijen en bonte versieringen. In 1755 verwoestte een brand een groot deel van het historische centrum. Vele gebouwen gingen verloren, net als de kerk. De hitte was zo enorm dat zelfs de kerkklokken het vuur niet overleefden en smolten. Vanaf dat moment is de dorpskern van Schwarzenberg opnieuw opgebouwd. Het was in de tijd dat de kaashandel in de

regio volop bloeide en er dus volop geld was om royale gebouwen met rijke versieringen te laten maken. Naast de boerenbedrijven voor het vee en de kaasproductie boden enkele uitspanningen een prettige

“Al tijdens het ontwerp is bekend welke vakmensen een huis zullen bouwen en wordt kennis uitgewisseld. Daardoor houden we het vakmanschap in stand”

Thomas Mennel, architect

verblijfsplek voor hen die van ver kwamen om de kazen te verhandelen. Het Gasthof Adler aan de het dorpsplein is een mooi voorbeeld van een typisch *Gasthof* uit die tijd. De gevel is rijk versierd met schilderijen, waarbij het hout gekleurd is met ossenbloed. Wie binnen een kijkje neemt, maakt al snel kennis met een ander handelsmerk van het Bregenzerwald, namelijk de kunst om klassiek en modern feilloos te combineren door toepassing van traditioneel handwerk. Het interieur is een ontwerp van Hermann Kaufmann. Met een combinatie van een traditioneel houten plafond met een indeling in ruiten en grote, strakke glasvlakken tussen de ruimtes heeft hij het *Gasthof* een moderne en sfeervolle ambiance meegegeven.

Een huis in een huis

Dorpsgids en architectuurkenner Helga Rädler vertelt me tijdens de rondgang door het dorp dat veel klassieke boerderijen in het dorp inmiddels niet meer als boerenbedrijf dienst doen. Een tijd geleden begon de zoektocht naar nieuwe bestemmingen om leegstand en verloedering te voorkomen. Inmiddels zijn veel Schwarzenbergerboerderijen omgebouwd tot woningen voor meerdere families, waarbij ook de stal is omgebouwd tot woonruimte. We nemen een kijkje bij een oude boerderij waar een zo’n metamorfose gaande is. Tussen de oude houten balkenconstructie van de stal maakt architect Thomas Mennel een ‘huis in een huis’. Hiervoor heeft hij de oude houtconstructie helemaal blootgelegd en bouwt hij hierbinnen een strakke woning van hout en glas. Ondanks dat de ruimtes zich onder de oude dakconstructie bevinden, is het geheel ruim en licht van opzet, met wederom een hoofdrol voor de zilverspar. In de vloer worden houten delen in elkaar geklemd zonder gebruik van lijm of schroeven. Het is een oude techniek die door overdracht van vak-kennis van vroeger nog steeds wordt toegepast. “Er wordt veel kennis uitgewisseld en al tijdens het ontwerp is bekend welke vakmensen het huis zullen bouwen. Daardoor houden we het vakmanschap in stand en

kunnen we prachtig handwerk realiseren in onze gebouwen”, aldus Thomas. Dat dit in de praktijk goed uitpakt valt me meteen op als hij na zijn korte uitleg weer een houten vloerbalk pakt om deze samen met de lokale timmerman uiterst precies op maat te zagen. “We moeten weer verder”, voegt hij eraan toe. Hoe komt het toch dat de Vorarlberger architectuur zich ten opzichte van andere regio’s zo sterk ontwikkeld heeft, vraag ik aan architect en voormalig hoteleigenaar Leopold Kaufmann als ik in Bezaun ben aangekomen.

“De traditionele Bregenzerwalderbouw werken hebben zich in een periode van enkele eeuwen ontwikkeld, maar in de jaren zeventig en tachtig kwam de Tirolse bouwtraditie bij ons in de regio steeds meer in trek. In plaats van relatief eenvoudige houtconstructies met gevelbekleding van naaldbouten *Schingles*, gaf men de voorkeur aan stenen gebouwen met de typische Tirolse balkons en tierlantijntjes. Bouwen werd duurder en aan architecten werden steeds hogere eisen gesteld. Wilde je als architect aan een opdracht komen, dan moest je jaren ervaring en een hoog

VAN BRANDHOUT TOT SMAAKMAKER VAN DE ARCHITECTUUR

↑ Het gevelindeling van het woonhuis van de familie Nenning in Hittisau is gebaseerd op de klassieke gevel van de Bregenzerwalderboerderij.

De *Weisstanne* (gewone zilverspar) speelt een belangrijke rol in de moderne architectuur van het Bregenzerwald. In de jaren negentig zag men de houtsoort vooral nog als prima brandhout, maar vanaf de eeuwwisseling beleeft deze naaldboom een ware revival. Het lichtgele hout is niet alleen mooi van kleur en textuur, maar bleek ook prima bestand tegen water. Het feit dat deze houtsoort zich door zijn taaiheid moeilijk laat bewerken weerhield vaklieden er lange tijd van om het toe te passen. Inmiddels heeft men ontdekt hoe hiermee om te gaan en wordt het hout van de zilverspar niet meer alleen ingezet voor brugconstructies en andere delen die veel met water in aanraking komen, maar ook voor menig woninginterieur en gebouwconstructie. Daar waar het hout blootgesteld is aan vocht en zonlicht verkleurt het van lichtgeel naar donkergrijs of zelfs donkerbruin. Maar de Vorarlbergers hebben hier geen bezwaar tegen en passen de *Weisstanne* volop toe in hun woningen, hotels en openbare gebouwen.

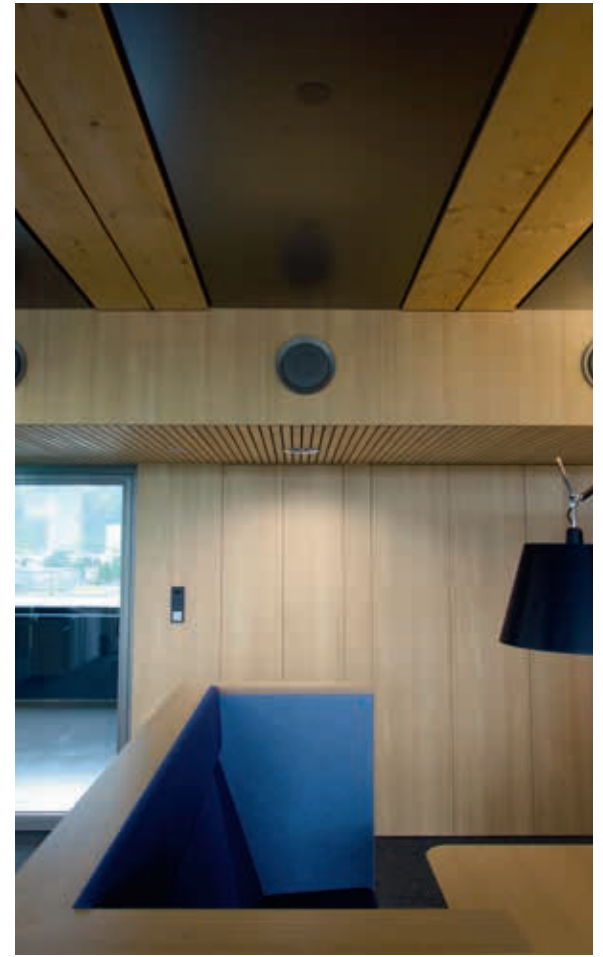

← De kern van Schwarzenberg wordt gevormd door een aantal oude boerderijen en uitspanningen. Foto: Dietmar Walser, Vorarlberg Tourismus

✓ Het proeflokaal van schnapsstokerij Michelehof in Hard is vrijwel volledig bekleed met zilversparrenhout.

→ Hout speelt de hoofdrol in het ontwerp van de woning van Martin Brunn in Hard.

→→ Hermann Kaufmann gebruikte voor het warme kantoorinterieur van de Life Cycle Tower zilversparrenhout.

aanzien hebben. Dat leidde tot een tegenbeweging van jonge ontwerpers. Ze waren niet officieel ingeschreven in het architectenregister en noemden zich daarom geen architecten maar *Baukünstler*. Deze lichting was aanvankelijk onervaren, maar doordat ze een intensieve samenwerking opbouwden met de handwerklieden uit de streek, maakten ze zich de ervaring en vakmanschap snel eigen. Zo ging men terug naar de traditionele bouwwijze van de regio, maar dan voorzien van een eigentijdse toets en een duidelijk eigen stijl. “Ondertussen is de architectuur van de *Baukünstler* mainstream geworden en is er geen onderscheid meer tussen hun architectuur en de lokale architectuur van weleer”, concludeert Leopold.

Stube-ambiance

Helga brengt me verder naar Hittisau, waar we een bezoek brengen aan de nieuwe woning van de familie Nanning. Tussen de oude panden van het dorp hebben de architecten van Cukrowicz Nachbaur een moderne woning ontworpen die prima past in het dorpsbeeld. De man des huizes, Hermann, is timmerman en heeft het grootste deel van het interieur zelf gemaakt, vertelt zijn

vrouw Brigitte trots. “Het huis past precies in de omgeving, maar ook bij onze wensen”, voegt ze eraan toe tijdens ons gesprek in de ruime leefkeuken. Vanuit het keukenraam zie ik het honderdvijfenzeventig jaar oude Gasthof Krone liggen. Hoewel de traditionele met hout beklede buitengevel dit niet laat zien, is ook dit *Gasthof* enkele jaren geleden voorzien van een compleet nieuw interieur. Aan de verbouwing van de drie *Stuben* en zevenentwintig kamers hebben ruim veertig vakbedrijven meegewerkt, waarvan zeventien lid zijn van het Werkraum Bregenzerwald. Ieder bedrijf had zijn eigen expertise en kwam met eigen ideeën om van het interieur een bijzonder geheel te maken. Houten meubels, een wandbekleding van zilverspar en een centraal

Jonge ontwerpers gingen samenwerken met handwerklieden. Ze noemen zich geen architecten maar *Baukünstler*

geplaatste houtkachel zorgen voor een typische *Stube*-ambiance. De tegenstelling met de gastenkamers die ik te zien krijg kan niet groter zijn. Er is gekozen voor een strakke aankleding met een moderne en luxe badruimte. De verschillende leden van het Werkraum zijn ieder voor een eigen deel van de kamer verantwoordelijk geweest.

Energieneutraal

Aan de oevers van de Bodensee staat een bijzonder houten juweel. In Hard, enkele kilometers ten westen van Bregenz, hebben Martin Brunn en zijn vrouw een woning gebouwd op de plek waar ooit zijn ouderlijk huis stond. Het hout voor de woning kregen zij in de vorm van een bosperceeltje als huwelijkscadeau van hun familie. Samen met vele handwerklieden hebben ze er iets moois van gemaakt. Het bijzondere aan deze woning zijn niet alleen de strakke architectuur en de hoofdrol voor hout, maar ook het feit dat deze woning meer energie opwekt dan er gebruikt wordt. Martin en zijn vrouw Daniele hoeven zich dus niet meer druk te maken om hun energierekening. “Bij het ontwerp van het huis hebben we geprobeerd het huis zo duurzaam mogelijk te maken. Het dak is

voorzien van zonnepanelen en de wanden, vloeren en daken zijn van hout met isolatie van stro. Zo belasten we met deze woning het milieu zo min mogelijk”, legt Martin uit. Martin werkt bij het Energieinstitut Vorarlberg, een organisatie die kennis en ervaring over energiezuinig en milieuvriendelijk bouwen verzamelt en verspreidt. “In Vorarlberg is veel kennis voorhanden over milieuvriendelijk bouwen”, gaat Martin

“We willen in 2050 volledig energieneutraal zijn en tot nu toe liggen we goed op schema”

Martin Brunn, Energieinstitut Vorarlberg

verder. “Het onderwerp leeft bij ons al tientallen jaren en wordt ook door de bevolking gewaardeerd. Gezamenlijk zetten we de schouders eronder om in Vorarlberg tegen 2050 volledig energieneutraal te zijn en tot nu toe liggen we goed op schema.” Ook bij de bouw van bedrijfsgebouwen houdt men in Vorarlberg rekening met de toekomst door zo veel mogelijk lokale

materialen te gebruiken en goed te isoleren. In Dornbirn is een voorbeeldgebouw van acht verdiepingen neergezet naar ontwerp van Hermann Kaufmann. De toren is Life Cycle Tower gedoopt. In tegenstelling tot de gebouwen die ik eerder heb bezocht is de kantoorstoren niet voorzien van een houten gevel. Het strenge ritme van de ramen in combinatie met de reflectie van het zonlicht in de metalen gevel geeft het gebouw een zakelijke, stedelijke uitstraling. Binnenin echter stralen de ruimtes door het gebruik van zilverspar enorm veel warmte en rust uit. “Met dit gebouw is alles uit de kast gehaald om de impact op het milieu zo veel mogelijk te beperken”, vertelt Christine Benzer die met haar bedrijf in het gebouw gehuisvest is. “Alle ramen zijn voorzien van drievoudig glas en er is een energiezuinig ventilatiesysteem toegepast. Bovendien kan het gebouw na jaren gebruik eenvoudig gedemonteerd en ergens anders weer opgebouwd worden.”

Het contrast met zowel de traditionele als de moderne bouwwerken in het Bregenzerwald is groot. Stad en platteland varen, weliswaar vormgegeven door dezelfde architecten, een totaal andere koers. Dat toont niet alleen de

↑ Moderne houtbouw, de Tiroler bouwstijl uit de jaren zeventig en de traditionele Bregenzerwalderboerderij bij elkaar in Mellau.

→ Oud en nieuw gaan goed samen in het gloednieuwe Vorarlberg Museum naar ontwerp van Cukrowicz Nachbaur.

Life Cycle Tower, maar ook het gloednieuwe Vorarlberg Museum in Bregenz, dat net als het woonhuis van de familie Nenning in Hittisau door Cukrowicz Nachbaur is ontworpen. De architecten hebben een klassiek stadspannend aan de Bodenseeboulevard uitgebreid met een moderne toevoeging waarin de collectie van het Vorarlberg Museum voortaan een plekje heeft. Hoewel er een

duidelijk verschil is tussen het oude deel en het nieuwe deel, is het gebouw wel één geheel doordat de gevel van het monumentale oude pand en die van de moderne aanbouw in dezelfde lichtgrijze teint zijn uitgevoerd. Binnen in het museum valt bij binnenkomst meteen de grote centrale hal op. Vanaf het dak, ongeveer veertien meter hoger, stroomt volop daglicht naar binnen.

Het gebouw vormt het zoveelste bewijs dat de Vorarlberger architecten niet alleen in staat zijn om met traditionele bouwmaterialen prachtige woningen te ontwerpen voor op het platteland, maar internationaal ook meetellen als het gaat om het realiseren van spraakmakende icoongebouwen. ■

svos@bergenmagazine.nl

BERGWIJZER

Wie in het Bregenzerwald of aan de Bodensee de kenmerkende architectuur van Vorarlberg van dichtbij wil beleven, hoeft niets anders te doen dan te overnachten in een van de vele hotels die in de lokale stijl zijn gebouwd of verbouwd. Een selectie van het aanbod:

Sonne Lifestyle Resort Mellau, Mellau
Fraai en luxe hotel dat bestaat uit een opnieuw opgebouwde traditionele Bregenzerwalderboerderij met een mo-

derne achterbouw met luxe kamers. Alle *Stuben* en kamers zijn voorzien van prachtig handwerkmeubilair. (www.sonnemellau.com)

Hotel Post, Bezau

Hotel Post ligt midden in het centrum van Bezau en was vroeger de stopplaats voor de postkoetsen. Het hotel is diverse malen uitgebreid in verschillende typerende stijlen en bevat een luxe wellness- en spa-afdeling. (www.hotelpostbezau.com)

Hotel Krone, Hittisau

Dit 175 jaar oude hotel is onlangs grondig gerenoveerd door regionale vaklui. De liefde voor het handwerk is terug te vinden in iedere kamer. (www.krone-hittisau.at)

Bio-Hotel Schwanen, Bizau

Prachtig hotel met strakke moderne kamers en wellnessafdeling. Men kookt er uitsluitend biologisch met heerlijke lokale ingrediënten. (www.schwanen.at)

Hotel Martinspark, Dornbirn

Een van de eerste hotels in Oostenrijk waarin de beleving van het design centraal staat. Het ontwerp is van het befaamde architectenduo Baumschlager & Eberle. Vooral het restaurant, gelegen boven de ingang in een organisch vormgegeven aanbouw, is bijzonder. (www.vi-hotels.com/en/martinspark)

OVERIGE ARCHITECTUURTIPS

Frauenmuseum Hittisau – www.frauenmuseum.at
Angelika Kauffmannmuseum en Heimatmuseum Schwarzenberg – www.angelika-kauffmann.com
Werkraum Haus – www.werkraum.at
Vorarlberg Museum, Bregenz – www.vorarlbergmuseum.at
Schnapsstokerij Michelehof – www.michelehof.at
Bregenzer Festspiele – www.bregenzerfestspiele.com

Kijk ook op **Bergwijzer.nl/bergenmagazine-2013-3** voor meer informatie.

← Het Frauenmuseum in Hittisau was een van de eerste gebouwen met een gevel in zilverspar.